
Předplatné na ročník XXV (2018), tj. 4 čísla:

300,- Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce
350,- Kč (včetně poštovného) pro instituce

Předplatné pro zahraničí:

60 euro (včetně poštovného) pro jednotlivce
75 euro (včetně poštovného) pro instituce

Cena ve volném prodeji 88,- Kč za jedno číslo, 176,- Kč za dvojčíslo

Objednávky přijímá:

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.
Vlašská 9, Praha 1 Malá Strana, PSČ 118 00,
tel.: 257 286 347
fax: 257 531 121
E-mail: e-shop@usd.cas.cz

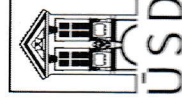
SOUDOBÉ DĚJINY

XXIV / 1-2

Soudobé dějiny (ISSN 1210-7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.
Obálka Aleš Lederer
Překlady Pavla Šimková a Hana Komárková
Resumé Jiří Mareš
Sazba Dana Weberová
Vytiskl Protisk, s.r.o., České Budějovice

ÚSTAV PRO SOUDOBBÉ DĚJINY AV ČR, v. v. i.

Daniela Kolenovská	Dějiny Ruska bez hranic	228
Dagmar Petišková	Poslední z hlasů sovětské utopie	237
Marek Šmíd	Češi proti církvi	244
<i>Kronika</i>		
Oldřich Tůma	Nedožité devadesátiny Milana Otáhalo	247
<i>Anotace</i>	252
<i>Abstracts</i>	261

Co jsou to environmentální dějiny a proč se jimi zabývat

Christof Mauch

Environmentální dějiny: co to je a nač to je

Environmentální dějiny, dalo by se říci, se píše odjakživa.¹ Každopádně nejpozději od antických dob: od chvíle, kdy Hérodotos ve své teorii o každoročních záplavách označil Egypt za „dar Nilu“,² kdy Hippokratés pochopil přírodní živly – *aether*, *aer*, *aqua*, *terra* – jako příčinu chorob³ a kdy Thúkýdídés psal o moru, který řádil v Attice za peloponéské války.⁴ Antičtí a středověcí autoři chápali moc přírody jako dějinnou sílu, a dokonce – tak jako Plinius starší – ztotožňovali úpadek krajiny s úpadkem kulturním.⁵ Snad to bylo způsobeno překotným vývojem hospodářství a techniky a převratnou proměnou společnosti i způsobu života v 19. století, že přírodní faktory

1 Tento esej je zkrácenou a mírně upravenou verzí přednášky, kterou autor přednesl 28. října 2009 v Centru pokročilých studií (*Center for Advanced Studies*) mnichovské univerzity na úvod cyklu veřejných přednášek a kolokvií Centra Rachel Carsonové v Mnichově. Plný text přednášky vyšel pod názvem *Das neue Rachel Carson Center in München oder Was heißt und zu welchem Ende betreibt man Umweltweltgeschichte?* v roce 2010 jako 2. číslo internetového časopisu *RCC Perspectives*. Dostupné z: http://www.environmentandsociety.org/sites/default/files/2010_2.pdf.

2 HÉRODOTOS: *Dějiny*. Praha, Odeon 1972, s. 104 nn.

3 HIPPOKRATES: *Aforismy; Prognostikon; O vzduchu, vodách a místech*. Praha, Alberta 1993, s. 98 nn.

4 THUKYDIDES: *Dějiny peloponéské války*. Praha, Odeon 1977, s. 128–132.

5 PLINIUS STARŠÍ: *Kapitoly o přírodě*. Praha, Svoboda 1974.

se ve své relativní neměnnosti náhle zdály coby možné vysvětlení probíhajících změn vyloučeny. Zatímco příroda se podle tehdejšího chápání pohybovala šněm tempem, motorem změn – přinejmenším těch v Evropě – se zdá být hospodářský a technický pokrok. Politické dějiny, ke kterým se později přidružily dějiny měst, hospodářství a techniky, započaly své vítězné tažení.

V Americe byl naproti tomu průběh událostí trochu jiný. Ve své přelomové přednášce „Význam pomezí v amerických dějinách“ z roku 1893 povýšil historik Frederick Jackson Turner přírodu na sílu, která z Američanů udělala to, čím jsou. Právě tam, kde na sebe narážely síly přírody a civilizace, tam, kde lidé zkrátli divočinu, klučili lesy a obdělávali pole, tedy na americkém pomezí, ležel podle Turnera počátek specifické americké kultury. Odolnost, svébytnost a jedinečnost – vlastnosti, které charakterizovaly historii osidlování amerického kontinentu – vysvětloval Turner jako výsledek dynamické souhry „osadnické civilizace“ a „tvrдых podmínek divočiny“. Americká demokracie podle něj neměla svůj původ v Anglii či Francii, ale v amerických lesích. Kontinent, který byl tak dlouho divočinou (a pro Američany evropského původu byli Indiáni součástí této divočiny), musel, jak se zdálo, za svou historii a politickou kulturu nutně vděčit střetu člověka a přírody: „Svobodná země zplodila svobodné lidi.“⁶⁶ Turner, který toho za svůj život napsal méně než Georg Büchner, a přesto jeho vliv, alespoň v Americe, přesáhl význam Karla Marxe, se stal, aniž by to byl tušil, jedním z praotců moderních environmentálních dějin.

K etablování environmentálních dějin jako disciplíny však v Americe došlo teprve podstatně později. Bezprostřední impulz k tomu dalo ekologické hnutí šedesátých a sedmdesátých let a důležitou roli při tom sehrála i jistá mořská bioložka, zaměstnaná u amerického vládního Úřadu pro rybářství. To, že mladá vědkyně nepostrádala literární talent a dovedla vládnout ironickým perem, bylo pro účinek jejího poselství přinejmenším stejně důležité jako ovzduší blahobytu šedesátých let, v němž mezi Američany začal stoupat zájem o otázky životního prostředí a kvality života. Jméno oné mořské bioložky bylo Rachel Carsonová a její kniha *Mlčí jaro*, kterou jeden přední historik označil za nejlivnější knihu v dějinách Spojených států,⁷ začíná jako pohádka: „Bylo jednou jedno městečko v srdci Ameriky, kde se všechno tvorstvo zdálo žít v souladu se svým okolím. Městečko leželo uprostřed šachovnice vzkvétajících statků, obilných polí a sadů na svazích, v nichž se na jaře bílé oblaky květů vznášely nad zelení luk. (...) Podél cest těšily vavříny, kaliny, olše, vysoké kapradiny a polní květiny oko poutníkovy takřka po celý rok. Kraje cest byly krásné i v zimě, když se na bobule a semena suchých trav, které vykukovaly ze sněhu, přilétali křmit nespočetní ptáci. (...) Ale pak na kraj padla podivná kletba a všechno se změnilo. (...) Nastalo podivné ticho. Ti ptáci – kam se poděli?“⁶⁸

6 TURNER, Frederick Jackson: The Significance of the Frontier in American History. In: *Annual Report of the American Historical Association*. Washington, G.P.O. 1893, s. 199-227.

7 McNEILL, John R.: *Something New Under the Sun: An Environmental History of the Twentieth-Century World*. New York, W. W. Norton 2000, s. 339.

8 CARSON, Rachel: *Silent Spring*. Boston – New York, Houghton – Mifflin 2002, s. 1 n.

Ryby a ptáci, jabloňové květy a děti – život v onom bezejmenném americkém městečku padl za obět plíživě se šířícím účinkům DDT. Ticho onoho mlčího jara bylo tichem smrti. Pro Rachel Carsonovou byly machine agrochemických firem právě tak záluďné jako travičtví renesančních Borgiů a proti útokům chemického průmyslu, které si nezfídka braly za cíl i její soukromí a které se zaklínaly tím, že vzdáme-li se pesticidů, čeká nás návrat do doby temna, se tehdy už těžce nemocná Carsonová, která měla o dva roky později ve svých sedmapadesáti letech zemřít na rakovinu, bránila jako lvice.

Odkazem Rachel Carsonové, jejíž jméno se brzy stalo ikonou, byl nový způsob vnímání. To, co je dnes všeobecně přijímanou pravdou – totiž že technický pokrok, který fatálně narušuje přírodní procesy, je nutné zbrzdit nebo úplně zarazit – působilo před sotva půlstoletím jako nálož dynamitu. První reakce na částečné uveřejnění *Mlčího jara* v časopise *New Yorker* v roce 1962 nás rázem přenesl zpět do způsobu uvažování z doby studené války:

„Poznámký slečny Carsonové o sobeckosti výrobců insekticidů nejspíš odrážejí její komunistické sympatie, jak je to dnes běžné u mnoha našich spisovatelů. Bez práků a zvířat žít můžeme, ale jak je vidět na současném propadu trhu, bez obchodu to nejde. A pokud jde o hmyz, nic není tak typicky ženské jako být k smrti vyděšená kvůli pár broučkům! Jen klid, dokud máme bombu, nic se nemůže stát. P.S. Ta ženská je nejspíš i zatracená pacifistka.“⁶⁹

Rachel Carsonová ukázala, že má kuráž, a to dlouho předtím, než se za ni postavil prezident John Fitzgerald Kennedy. Z *Mlčího jara* se stala pochodň víry – nejdřív pro ekologické hnutí a pak pro environmentální dějiny jako disciplínu. První američtí environmentální historici byli ve své většině také ekologičtí aktivisté, kteří vycházeli z toho, že civilizace je naprostým protikladem přírody. Příroda pro ně byla pasivní trpitelka a člověk rozený ničitel. Například Roderick Nash byl nejen první a jediný člověk, který na voru splavil divokou kalifornskou řeku Tuolumne a dostal se dolů živ a zdráv (nedoporučoval bych ho napodobovat), ale založil také – poté co byl svědkem ropné katastrofy na pobřeží u San Diega – první program environmentálních studií na Wisconsinské univerzitě v Madisonu. Ve své klasické studii *Divočina a americká duše* z roku 1967, která je pro současný environmentální dějepisce něco jako kniha Genesis pro křesťany a která od doby svého vzniku zažila několik nových vydání a nespočetné dotisky a překlady, tvrdí Nash, že američtí transcendentalisté jako Henry David Thoreau, Ralph Waldo Emerson a malíři hudsonské školy, ochránci přírody jako John Muir, zakladatel Sierra Clubu, nejstarší a největší americké organizace ochrany přírody, a ekologové jako Aldo Leopold už před více než sto lety přišli s tím, že americké divoké přírody je třeba si vážit a chránit ji a přenesli tuto myšlenku do reality.¹⁰ Nash si byl jist tím, co to jsou environmentální dějiny a jaký je jejich smysl: chránit přírodu proti narušení a ničení ze strany člověka. Právě to

9 Dopis šéfredaktorovi časopisu *New Yorker* z 29. června 1962. Citováno in: LEAR, Linda: *Rachel Carson: Witness for Nature*. Boston – New York, Houghton – Mifflin 2009, s. 409.

10 NASH, Roderick Frazier: *Wilderness and the American Mind*. New Haven, Yale University Press 1967.

bylo náplní činnosti ochránců divoké přírody – a Američané se v téhle disciplíně brzy stali mistry světa. Není divu, že v roce 1964 zavedli ochranu divoké přírody zákonem a že v témž roce vyhlásil Kongres tři procenta území Spojených států za chráněné oblasti nedotčené přírody, většinu z toho na Aljašce. Státy po celém světě pak následovaly amerického příkladu.

Jednu generaci po Nashovi zní tón environmentálních historiků, který byl kdysi pod vlivem Rachel Carsonové tak výrazný a politicky zabarvený, téměř mdlé. Žádná nedotčená příroda neexistuje, prohlásil před několika lety Nashův nástupce na univerzitě v Madisonu William Cronon, protože ve všech ekosystémech jsou patrné stopy lidské činnosti.¹¹ A měl pravdu. Nejhlubší bod Mariánského příkopu v Tichém oceánu i nejvyšší vrcholek Himálaje jsou vystaveny změněným způsobem činnosti člověka – spalováním surovin, výrobou, spotřebou. I příroda sama je v neustálém pohybu. Dávno víme, že v přírodě neexistuje žádný nenarušený konečný stav, žádná dokonalá ekologická rovnováha. Co pak ale máme zachovávat a chránit? Kterou přírodu? Ve kterém z jejích mnoha vývojových stadií? Máme chránit divočinu? Ale v jakém stavu?

Pro některé představitele environmentálního hnutí byl Cronon zrádce, protože podle jeho představy příroda a civilizace beze švu přecházejí jedna v druhou; a protože někdo, kdo tvrdí, že divoká příroda neexistuje, tím dává zbraň do ruky naftařskému a těžebnímu průmyslu, dřevařským podnikům a zájmům stále se rozšiřujících předměstských satelitů. Nash a ekologičtí aktivisté věděli, proč dělat environmentální dějiny: aby dokumentovali ničení přírody – „konec přírody“, tak jak jej prorokoval americký ekolog Bill McKibben¹² – a snad aby mu dokonce i zabránili. Ale Cronon? Kam to může vést, když naše výhradní pozornost přestane platit drastickým zásahům člověka, lidské civilizace a techniky do světových ekosystémů? Když nebudeme ukazovat ekologické problémy, které způsobila lidská rozhodnutí a lidská činnost? Když budeme naproti tomu stále zdůrazňovat, že veškerá kultura má i svou přírodní stránku a že jakákoliv příroda v sobě nese stopy kultury? Nepřicházíme tím o nejdůležitější zápletku našich příběhů?

V podstatě je to pravda: čím složitější je naše chápání vztahu přírody a civilizace, tím větší je nebezpečí, že se z našich příběhů vytratí jasné poselství. Jaké jsou tedy alternativy k příběhu o konci a zániku přírody? A co nám jako humanitním vědcům přináší poznatek o proměnlivosti, ale i o síle a aktivní roli přírody?

Překročit hranice

Nový, celistvější a složitější pohled na věci, ke kterému jsou humanitní vědy nuceny tím, že do svého bádání nově zahrnují i přírodu a její vnitřní změny, by se mohl stát

11 CRONON, William: The Trouble with Wilderness; or, Getting Back to the Wrong Nature. In: TYŽ (ed.): *Uncommon Ground: Rethinking the Human Place in Nature*. New York, W. W. Norton & Co. 1995, 69–90.

12 MCKIBBEN, Bill: *The End of Nature*. New York, Random House 1989.

jejich největší předností. Nutí nás totiž – a to hned ve dvou ohledech – pokračovat hranice. Jednak tím, že vytváří nutnost pokračovat hranice disciplín, hranice mezi přírodními a humanitními vědami; jednak proto, že hranice států a teritorií v něm hrají daleko menší roli a o pozornost se tím pádem hlásí nová území, nové obzory a nové otázky.

Naše poznání v humanitních vědách je skutečně stále ještě příliš určováno hranicemi disciplín vytvářenými v 19. století. To má za následek, že budáme uvnitř přesně ohraničených oborů, aniž bychom se zajímali, co leží za hraničními kameny. Pohled na přírodní vědy přitom ukazuje, že opravdu inovativní výzkum vzniká hlavně tam, kde se setkávají nejrůznější vědní obory: například v oblasti výzkumu globální změny nebo v neurovědách. Environmentální historik John McNeill pádně vyjádřil tento zásadní nedostatek, když přirovnal humanitní vědce k opilci, který hledá své klíče od auta pod lampou pouličního osvětlení ne proto, že by je tam ztratil, ale proto, že jenom tam je světlo.¹³ Celá řada vědních oborů je výtečně osvětlena, a i ony přimázejí na svém stále se zužujícím poli sice vynikající, ale čím dál specializovanější výsledky, aniž by se vystavovaly rizikům neznámého terénu. Kolik jen vzniklo třeba v Frankfurtu nad Mohanem nebo Bielefeldu disertací a habilitací, které se zabývaly německým měšťanstvem v 19. století? Nespočet. Opravdu nové věci však nebudou vznikat uvnitř zavedených oborů, ale právě na jejich okrajích. Tak se například historik Edmund Russell z Virginie věnuje neurohistorickému projektu, v jehož průběhu analyzuje kognitivní, emocionální a fyziologické základy lidského vnímání a jednání. Russell tvrdí, že jako humanitní vědci jsme se vždycky zabývali jen vnějšími projevy mozkové aktivity – řečí a uměním – a přehlédli jsme přitom, že naše vnímání světa a naše jednání určují především smyslové informace. Kdybychom byli díky neurohistorickým poznatkům schopni nově uchopit třeba pocty anglického zemědělece z 18. století, museli bychom dějiny přesunu obyvatelstva z venkova do měst a dějiny industrializace psát znova a úplně jinak.

Jiný druh pokračování hranic, kromě těch mezi disciplínami, je dán novou definicí prostoru, který už není určován hranicemi států, ale problémy, před které nás staví příroda. Vhodným příkladem takového přístupu jsou pobřežní oblasti v Severním moře. Když se moře vylije z břehů, nezáleží na tom, jestli zasažené pobřeží leží v Dánsku, v Nizozemí nebo v Německu: ve všech státech u Severního moře se během staletí vyvinula takřka jednotná kultura pobřežních hrází.¹⁴

Základní tendence přírody ignorovat hranice je ještě zřejmější na globálních příkladech: v 19. století přivezli Angličané z Brazílie do Londýna kaučuk. Tedy, přesněji řečeno: sir Henry Wickham „stopil“, a to i přes přísné embargo, sedmdesát tisíc semen kaučukovníku (*Hevea brasiliensis*) a odvezl je do své vlasti. Tam semena úspěšně vyklíčila ve sklenicích Královské botanické zahrady v Kew a později byla

13 MCNEILL, John R.: Drunks, Lampposts, and Environmental History. In: *Environmental History*, roč. 10, č. 1 (2005), s. 64–66.

14 Viz MAUELSHAGEN, Franz: Disaster and Political Culture in Germany since 1500. In: MAUCH, Christof – PFISTER, Christian (ed.): *Natural Disasters, Cultural Responses: Case Studies Toward a Global Environmental History*. Lanham (Maryland), Lexington Books 2009, s. 41–75, zde s. 49–55.

rozvezena do britských kolonií, na Cejlon a do Malajsie, kde Angličané začali s jejich systematickým pěstováním a získávali tak ve velkém kaučuk.¹⁵ Jak jinak by se byly odvíjely světové dějiny, nebýt britské botanické torby a pašeráckého kousku jistého sira Henryho Wickhama? Jak by si asi byla Velká Británie vedla bez kaučuku, a tedy bez gumy, ve světových válkách?

Na takovém příkladu se jasně ukazuje význam vědeckého zkoumání přírody a znalostí o životním prostředí v soukolí „ekologického imperialismu“, jak to nazval americký historik Alfred Crosby.¹⁶

Je jasné, že role přírody a význam, který je jí připisován, se v různých světových oblastech a kulturách liší. Všechny světové civilizace například znaly mýtus o velkém, ničivé povodni. Nejstarším dokladem jeho existence je epos o Gilgamešovi; v židovsko-křesťanské kultuře se z něj stal příběh o Noemovi a získal v ní výrazné nábožensko-mravní rysy. V indickém ekvivalentu ze 6. století před Kristem naproti tomu prvek božního soudu zcela chybí: lidstvo varuje před potopou ryba; a v Číně sloužil příběh o potopě k oslavě císaře Jü Velikého, který výstavbou zavlažovacích kanálů zárovně zemi. To, že podobné příběhy jsou klíčové pro utváření kulturní identity a že různé civilizace prošly díky odlišným morálním hodnotám a představám o významu a úloze přírody a techniky a o únosné míře rizika odlišným vývojem, je zřejmé na první pohled. Dosavadní výzkum se ale těmito otázkami takřka nezabýval, a už vůbec ne z globálního hlediska.

Tím, že environmentální dějiny srovnávají jednotlivé přírodní oblasti v globálním měřítku a nenechají se přitom omezovat státními hranicemi, umožňují jak zkoumání rozdílů mezi nimi, tak i toho, co mají tyto oblasti společné, a transferů, které mezi nimi probíhají. A ono skutečně záleží na tom, ve které oblasti světa a v jakém kulturním prostředí dojde například k přírodní katastrofě – zda na Dálném východě, v Evropě, nebo v Jižní Americe. Kdyby teď došlo k zemětřesení o síle 7,5 Richterovy stupnice, přišlo by v Tokiu o život poměrně málo lidí, v Los Angeles naproti tomu asi padesát tisíc – a v Teheránu by bylo přes milion mrtvých.

Nové úhly pohledu s sebou přináší i nové otázky. Například: čím to je, že v USA – na rozdíl od doby před padesáti lety – dnes nejrychleji přibývá obyvatelstva právě v těch státech, kde je největší nebezpečí hurikánů? Vnímání přírody, kulturně podmíněné vzorce chování, technický vývoj a ekonomické faktory – to všechno jsou ústřední prvky historického pohledu na životní prostředí, s jejichž pomocí je možné podobné otázky zodpovědět.

Z celkového pohledu je jen těžko uvěřitelné, jak málo jsme se my historici až dosud ve svých studiích zabývali vlivem přírody. Jeden příklad za všechny: dovedli bychom si představit Ameriku bez Indiánů na koních a kovojuž točících lasem? A americký Středozápad bez nekonečných pšeničných polí? Přitom to byla teprve Kolumbova loď Santa Maria a Španělé raného novověku, kdo do Nového světa

přivezl koně a hovězí dobytek – a kromě toho také psy, kozy, ovce a prasata. Bez Kryštofa Kolumba by tedy nebyli ani kovbojové, ani Indiáni cválající na koních. A byla to také jen „náhoda“, že rákos, který ještě v 19. století rostl na Středozápadě do výšky patnácti stop a představoval takřka nepřekonatelnou hradbu proti osídlování Západu, byl po prvním vypálení zatlačen trávou lipnicí. Kdo to mohl tušit? Nikdo nemohl předvídat, že na místě rákosy nebudou bujet křoviny, houští a plevel, ale že tu poroste právě lipnice, nevědomky přivezená z Evropy. Travní semena se rozšířila z lodních žlabů a nákladních prostorů a ocitala se všude tam, kde dobytčata něco upustila. Semena a krávy se tak staly tajnými spojenci osídlenců, protože všude tam, kde rostla lipnice, se jako zázrakem dařilo i pšenici.

Poučení z příběhu o lipnici je dvojitě. Jednak se ukazuje, že vnitřní proměny přírody – přírodovědci by v tomto případě hovořili o ekologické sukcesi – mohou mít na průběh lidských dějin nedozírný vliv. Byli by Španělé, Francouzi a Angličané, kteří si všichni dělali na severoamerický kontinent politické nároky, schopni jej tak rychle osídlit, kdyby nebylo travních semen v kravincích? Určitě ne. Mluvílo by se po celém kontinentu od Atlantiku až po Pacifik anglicky? Sotva.

Druhé poučení z příkladu s lipnicí spočívá v tom, že při analýze vztahu přírody a civilizace je třeba se soustředit i na nezamýšlené důsledky. Když do svých historických příběhů pojmem jako důležitého hráče i přírodu, naše zaběhnuté modely uvažování, které počítají s příromou příčinnou souvislostí záměrů a jejich realizace, najednou přestávají fungovat tak hladce, jak jsme byli zvyklí. Rozšíření semen, zavlečení chorob, přemnožení specializovaných škůdců v důsledku pěstování zemědělských monokultur – to všechno jsou nezamýšlené důsledky lidského jednání, které nemohou vysvětlit historici, ale spíš přírodovědci; člověk by je v klasické historické vědě marně hledal, v environmentálních dějinách jim ale náleží čelní místo.

Nejzřejmější je schopnost přírody ovlivňovat dějiny v případě živelních pohrom. Okolo roku 1600 před Kristem zničil výbuch sopky, který byl asi dvěstěkrát silnější než erupce Hory sv. Heleny na severozápadě USA v roce 1980, minojskou kulturu na Krétě – a právě tato událost uvolnila cestu řecké nadvlády nad Středomořím. Nebýt sopečné erupce, nikdy by k ní nebylo došlo. Kolem roku 600 n. l. způsobila zemětřesení a bouře spojené s jevem El Niño zánik kultury Moche a jejích složitých zavodňovacích systémů v Peru. V celé Americe tehdy neexistovala podobně vyspělá civilizace. Jak jinak by se asi byly oba americké světa daly vyvíjet, nebýt působením El Niña v severním Peru? V roce 1985 se při zemětřesení v Mexiko City spolu s nesčetnými budovami zhroutil i „dokonalá diktatura“ vládní Revoluční instituční strany (*Partido Revolucionario Institucional*). A v roce 1999 vedly otřesy půdy v Izmiru a Athénách, při kterých si Turci a Řekové vzájemně poskytovali pomoc, k neočekávanému oteplení diplomatických vztahů mezi oběma po staletí zneprátenými národy.

To všechno jsou dramata, ve kterých hraje hlavní roli příroda – aniž by se přitom jednalo o zápletku ve stylu „konce přírody“!

Takové jsou tedy příběhy, které je možné vyprávět: ty, ve kterých je středem pozornosti člověk-ničitel; a ty, které se soustředí na aktivní roli přírody.

15 Viz JACKSON, Joe: *The Thief at the End of the World: Rubber, Power, and the Seeds of Empire*. New York, Viking 2008.

16 CROSBY, Alfred W.: *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe, 900-1900*. Cambridge, Cambridge University Press 2008.

Pro nás jako humanitní vědce je ale relevantní především třetí, složitější typ: příběhy, které sice berou vážně roli ekologických a přírodně-historických změn, kromě toho se ale zabývají otázkou, jaký vliv mělo a má naše *vnímaní* přírody – a to v širokém slova smyslu, od přírodovědného bádání až po virtuální zobrazení přírodních jevů, od ekologického myšlení až po katastrofické filmy typu hollywoodského trháku *Den potě* – na fyzickou podobu životního prostředí.

Jako ilustrace tu poslouží příklad, který nás zavede o sto let nazpět do historie a ještě jednou, naposledy do Spojených států: do tří sousedících osad v Coloradu – Dinosauru, Rangely a Meekeru – které nejspíš nikdo z vás nebude znát a které před sto padesáti lety ještě neexistovaly. Území v severozápadním Coloradu při hranici s Utahem bylo tehdy osídleno Indiány z kmene Ute. Ten, kdo krajem projíždí dnes, najde v Dinosauru muzeum plné dinosaurův kostí, v sousední obci Rangely bezútešnou měsíční krajinu, kde neroste ani travinka, a v okolí osady Meeker naopak rozlehlé, husté lesy. Uprostřed Meekeru stojí velkolepý grandhotel s výzdobou sestávající z vycpaných zvířat a jeleních parohů s nepravdivými výrůstky. Za posledních sto let se tady nic nezměnilo a návštěvníka pronásleduje neodbytný pocit, že se každou chvíli otevrou dveře prezidentského apartmá a z nich vystoupí Teddy Roosevelt v loveckém obleku a s brokovnicí v ruce.

Před miliony let příroda naplavila do severozápadního Colorada dinosaurí kostry a nechala je zanést priskem; o několik kilometrů dál daly pohyby zemských desek a směs lipofilních látek v porózním písečném podloží vzniknout rezervoáru, v němž se blízko zemského povrchu vytvořilo ohromné množství ropy.

Okolo roku 1900 objevil jeden paleontolog z pittsburské univerzity v dnešním Dinosauru kosti veleještěřů a prohlásil je za sběratelsky cenné. Velkou část z nich obdržel milionář a filantrop Andrew Carnegie pro své muzeum v Pittsburghu, ale většina jich zůstala ležet na místě. V roce 1901 objevili hledači pokladů v dnešním Rangely ropné naleziště a vybudovali první ropný vrt. A ve stejném roce navštívil kraj i novopečený prezident Theodore Roosevelt: ubytoval se v grandhotelu v Meekeru a postřílel pár horských pum a jelenů.

Kolem dinosaurův kostí za čas vznikla osada jménem Artesia, která byla později nápaditě přejmenována na Dinosaur. Ulice v dnešní obci nesou jména jako Brontosauří bulvár, Stegosauří silnice, Třída triceratopsů, Brachiosauří ulice... nemusím pokračovat. Kromě toho vzniklo i muzeum, které se časem stalo tak významným, že kvůli němu Sierra Club dokázal zamezit stavbě přehrady, která by jinak zatopila celé údolí i s dinosaurími kostmi a nepravdivými jeleními parohy.

V dnešním Rangely se od roku 1901 bez ustání pokračovalo v těžbě ropy. Vrty, čerpadla a těžní věže rostly jedno vedle druhého tak dlouho, až tady těžářská firma Chevron vybudovala největší ropné pole na americkém západě. Okolí Meekeru, kam se kdysi vypravil na lov Teddy Roosevelt, bylo mezitím vyhlášeno národní rezervací; během lovecké sezony se počet obyvatel Meekeru pravidelně zdvojnásobuje – a právě tou dobou se také koná každoroční Smoking River Pow-wow s opravdovými Indiány z kmene Ute. Zkrátka veselice, jak má být.

Jak vypadá krajina v severozápadním Coloradu a jak žijí lidé v Dinosauru, Rangely a Meekeru, nikdy žádného historika nezajímalo. Pro environmentální dějiny se ale právě skrze taková místa, kterých jsou na světě statisíce, otevírají nové obzory a úhly pohledu. Poskytují látku pro příběhy, které jsou zajímavé a vzrušující, i když nepojednávají o převratných změnách v přírodě, o vlnách cunami nebo o zemětřeseních, ani o zhoubném vlivu člověka na osud celé planety. Přinášíjí totiž něco daleko důležitějšího: ukazují, že na našich představách, hodnotách a na našem vnímání přírody záleží a že toto vnímání dokáže tvořit dějiny. To, jak vypadá náš svět, závisí v neposlední řadě na tom, co považujeme za cenné a hodné ochrany, ať už jsou to kosti vyhynulých plazů, nebo lovecké rekviry; dále na tom, co víme o svém životním prostředí, třeba o výskytu surovin; a nakonec na tom, jaký význam svému životnímu prostředí přikládáme: co chráníme, co využíváme, z čeho máme prospěch. Zohlednění přírodních procesů v příbězích, které vyprávíme, nás stává před novou souvislostí a časové dimenze: kolik dlouhých věků potřebovala příroda k tomu, aby vytvořila fosilní látky v Rangely? A jaký mikroskopický okamžik stačí člověku k tomu, aby spotřeboval ropu, která vznikala miliony let? S jakou rychlostí pohřbil výbuch Vesuvu celé město, jako byly Pompeje? Mezi přírodními růstem a lidskou spotřebou existují specifické časové souvztažnosti. Na rozdíl od těch, kteří se zabývají politickými či sociálními dějinami, musí environmentální historici hledat způsoby, jak začlenit do svých příběhů jak nekonečně dlouhé proměny, tak extrémně náhlé přírodní zvraty.

Co jsou tedy environmentální dějiny, světové environmentální dějiny? A za jakým účelem se touto disciplínou zabýváme?

Proč se zabývat světovými environmentálními dějinami?

Statistice přírodovědců po celém světě diskutují o tom, o kolik centimetrů stoupne během následujících desítek a stovek let hladina moří; pomocí složitých modelů počítají, jak vysoká je pravděpodobnost zemětřesení v Istanbulu nebo San Francisku v určitém časovém úseku; tážou se po tom, jak dlouho bude trvat, než zcela vyhynou rozsvítky a plísňe, mechy hlevký a játrovky; a vyměňují si poznatky o vymírání hlemýžďů z čeledi skleněnkovitých, pand velkých a stromokažů. A to všechno je důležité. Pro ohrožené lidi a organismy dokonce životně důležité.

Přírodovědný výzkum se ale zajímá především o to, co je specifické, jasně definované a co je možné spočítat. Friedrich Schiller popsal běh světa tak, jak ho vidí přírodovědci, jako „stejnoměrný, nevyhnutelný a předem daný“, zatímco lidské dějiny podle něj byly „přerývané a určované mocí náhody“.¹⁷ Přírodními vědám nejde o to dát věcem hlavu a patu; a stejně cizí je jim mít v něčem vlastní hlavu. Ale právě vlastní hlavu a umíněnost v humanitních vědách potřebujeme, pokud se chceme a máme obnovit.

17 SCHILLER, Friedrich: Was heißt und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte? Eine akademische Antrittsrede. In: *Der Teutsche Merkur*, č. 4 (1789), s. 105–135, zde s. 128.

Zohlednění přírody a dialog mezi disciplínami jsou výsledkem právě takové umínenosti. Dalo by se říci, že vytvářejí efekt překvapení: díky nim jsme schopni rozpoznat, co jsme předtím neviděli, hledáme odpovědi na daleko širším poli a stáváme se tak skutečnými tazateli, které žene zvědavost, nebo – jak by řekl Schiller – filozofy, nikoliv sofisty, kteří pěstují učinnost pro výdělek. Pro poznání širších souvislostí je pohled z pračí perspektivy možná důležitější než doložení v hloubce. Jak změnila první satelitní fotografie zeměkoule – „zemského raketoplánu“ – ekologické myšlení, ekologická hnutí a populární kulturu od São Paula po Novosibirsk? Jak jinak bychom mohli teoreticky psát dějiny, kdyby se ukázalo, že stoupá nejen hladina bavorské Isary, ale současně i hladiny všech řek po celém světě? Co to znamená, když si připomeneme, že moderní formy trvale udržitelného hospodářství, ochrana a zachování zdrojů se na ostrovech s nedostatkem přírodních surovin, jako je například Srí Lanka, používaly už před stovkami let? Jak to změnil naše budoucí jednání, když si uvědomíme, že mnohé „přírodní výzvy“ – záplavy v Mezopotámii nebo nedostatek přírodních zdrojů na švýcarských horských pastvinách – existují už stovky let a že na některé z nich se časem našla jednoduchá řešení? Někdy zněl návod k jednání „buď připraven“, ale ještě častěji „nechej na pokoji“.

Tak pro nás mají environmentální dějiny v zásobě jak varování, tak – vzhledem k dlouhému časovému údobí, kterým se zabývají – i protijed na teze těch, kdo už už vidí přícházející nevyhnutelný zánik. Díky efektu překvapení jsme schopni vidět známé události v novém světle: stahuje nás v pravém slova smyslu nohama na zem a dává nám poznat, do jaké míry jsou lidská ekonomická činnost a politika spjata s vnímáním, proměnami a využíváním přírody. Toto poznání nám dává příležitost k obrodě humanitních věd a k ustavení nového vědního oboru na průsečíku tradičních disciplín.

Ten, kdo nemá slabost pro environmentální historii se všemi jejími nádhernými květy, si za to může sám. Ale ten, kdo píše environmentální dějiny, se někdy nevědomky a někdy vědomě a podvratně, tak jako Rachel Carsonová, vměšuje do utváření našeho světa. Příroda píše naše dějiny s námi – a přinejmenším překvapení a nezamýšlené důsledky se jí daří mistrovsky. Ale nepíše své dějiny bez nás. Nerozorává meze, neschvaluje územní plány ani zákony o energetice. Vytváří ropu nebo půdu, která vyživuje rostliny, poskytuje vodu. Ale prostor pro lidské jednání je enormní. To, co ze svého životního prostředí na zeměkouli uděláme, je nám ponecháno na vůli a je to úzce spojeno s tím, jaké vyprávíme příběhy, jak líčíme dějiny vzájemného ovlivňování přírody a civilizace a jak o nich přemýšlíme.

Z němčiny přeložila Pavla Šimková

Hydrokraté a česká vodohospodářská mise ve dvacátém století (1930–1960)*

Jiří Janáč

„Máme jen tu vodu, která na naše území spadne. Musíme s ní velmi hospodářiti.“
Čestmír Štoll

Lakonické konstatování čelního českého vodohospodáře ve výstižné zkratce charakterizuje klíčový problém hospodaření s vodou v Česku (potažmo Československu), jak jej odborníci vnímali na počátku padesátých let minulého století.¹ Zdůrazňuje hrozbu nedostatku a téměř absolutní závislost na srážkách, způsobenou skutečností, že Česko (slovensko) leží převážně na horních tocích řek a ve vnitrozemí, a nemá tedy možnost získávat vodu z jiných zdrojů. Ve spojení s imperativem efektivity představuje citovaný výrok lokální verzi univerzálního modernistického projektu takzvané vodohospodářské mise, jež během dvacátého století významným způsobem ovlivnila vývoj české krajiny i společnosti.

Předkládaný článek se soustředí na osudy technokratického modernistického projektu české vodohospodářské mise v průběhu dvacátého století, a to z perspektivy jeho aktérů – státní vodohospodářské byrokracie, pro kterou se v literatuře užívá výraz „hydrokraté“.² V českém prostředí se jedná o skupinu vodohospodářských

* Tento text vznikl v rámci projektu Grantové agentury ČR GA15-04902S „Státní plán přetvoření přírody v Československu (1948–1964)“.

1 *Národní archiv*, Praha (dále NA), fond (f.) Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna (ÚPN-B), karton (k.) 1363, Návrh na organizaci vodního hospodářství ČSR, 5.9.1951.

2 Koncept hydrokracie formulovali specialisté na rozvojová studia François Molle a Peter P. Mollinga jako moderní odpověď na klasičtí Wittfogelovu hydraulickou hypotézu